

Metszésponton a szöveg

Szövegteni konferencia

a Szegedi Tudományegyetem Germanisztikai Intézetének szervezésében

A Humboldt Alapítvány támogatásával és Vargáné Drewnowska Ewa szervezésében 2012-ben megrendezett szegedi konferencia – más néven Humboldt Kollégium, amelyre minden évben volt Humboldt-ösztöndíjasok pályázhatnak – témáinak gazdagságával és a felvetett problémák kezelésével ösztönző erőt jelenthet a magyarországi szövegkutatások számára. Egyúttal rámutathat arra, hogy a hazai nyelvészeti műhelyek között számon kell tartani azokat is, amelyekről – talán más (adott esetben a germán) nyelvekre vonatkozó kutatások elsődlegessége okán – a magyar nyelvészeti közvélemény kevés információval rendelkezik.

A *Metszésponton a szöveg* („Schnittstelle Text”) címmel meghirdetett konferencia igen tág területet kínált a résztvevőknek: a szöveg csábítóan sok kapcsolódási pontot nyújthat a szűkebb és tágabb értelemben vett interdiszciplináris kutatás számára. Ez a konferencia a nyelvtudományra összpontosított – de egy pódiumbeszélgetés keretében egy egész délutánt szánt az irodalomtudomány és a jogtudomány szöveggel kapcsolatos kérdésköreinek a felvillantására is. A nyelvtudomány szemszögéből lehetséges „metszéspontok” gazdag tárházából elsősorban a markánsabbak emelkedtek ki: a nyelvtudomány és a szövegkutatás viszonya valamint a grammatika és a szöveg, illetve a szöveg és annak használati felületei (általánosabban: szövegten és pragmatika) közötti viszony.

A legáltalánosabb „metszéspont” a szövegnyelvészet nézőpontjának felbukkanása volt Aristoteles poétikájában. Bernáth Árpád (Szeged) előadása („Die Textlinguistik von Aristoteles” – *Aristoteles szövegnyelvészete*) arra hívta fel a figyelmet, hogy a Poétika 19–21. fejezetei nemcsak a költői nyelv stilisztikájának explicit leírását tartalmazzák (a metafora kapcsán), hanem impliciten a költészet szöveg mivoltát is taglalják a mítosz vonatkozásában, illetve az összetett nyelvi formákhoz kapcsolódó logikai megfontolások során, a hangoktól egészen a szövevig.

Több előadás is tárgyalta a **nyelvtudomány és a szövegkutatás** viszonyát: ez a kérdés változatlanul a szövegten önmeghatározásának sarkalatos problémája. Michail L. Kotin (Zielona Góra & Poznań) a szövegnyelvészet elméletének lehetőségeire kérdezett rá tudománytörténeti háttérrel („Makrolinguistik: Möglichkeiten und Grenzen der Theoriebildung bei der Text- bzw. Diskurslinguistik” – *Makrolingvisztika: az elméletképzés lehetőségei és határai a szöveg- és diskursusnyelvészet esetében*). Andreas Gardt (Kassel) a szövegértés és a szövegelemzés kettősségére, illetve különbségére összpontosított („Textbedeutung und Textanalyse. Aktuelle Positionen der Sprachwissenschaft” – *Szövegjelentés és szövegelemzés. A nyelvtudomány aktuális álláspontjai*). A hermeneutika, a radikális konstruktivizmus és a diskurzuselemzés lehetőségeit és korlátait egybevetve végül a módszertani pluralizmus álláspontját képviselte. Ezen belül a kognitívista megközelítés számára fontosnak ítélte a fogalmak befogadását (például a hagyományos toposz és a kognitívista frame egymásra vetülését). A kognitívista megközelítés modernsége mellett a hagyományos szövegszemiotika kimerülni látszik, egy területet kivéve, ez pedig a multimodális szöveg. Éppen ez a szövegfajta vezet elkerülhetetlenül ahhoz a kérdéshez, hogy meddig érnek a nyelvtudomány határai, azé a tudományé, amely a mintára, a típusra összpontosít – szemben a szöveggel, ahol a szövegtípus vizsgálata a mintában megvalósuló egyénire vonatkozik. Gardt előadásának mintegy folytatása volt Nina-Maria Klug (Kassel) referátuma („Frame-Semantik als Basis textsemiotischer Analyse” – *A frame-szemantika mint a szövegszemiotikai elemzés megalapozása*). A „frame” a kollektív jelhasználatban jön létre, nem generatív és nem szubjektív. A szemiotikai (és törvényszerűen nem kontextusfüggetlen) elemzés mint jelentésreprodukció során konceptuális részjelenségek (stigma, toposz, frame stb.) közül választunk.

A szöveg elméleti megközelítésének másik változata közvetlenül a **grammatika és a szöveg** viszonyát feszegette. Ide tartozik Ágel Vilmos (Kassel) és Gisela Zifonun (Mannheim) előadása. Ágel Vilmos referátuma („Grundzüge einer grammatischen Textanalyse” – *Egy grammatikai szövegelemzés alapjai*) a felülről lefelé építkező, a forma, a funkció és az érték hármasságán alapuló nyelvleírásba illeszti be a grammatikai szövegelemzést, amely a szövegből (makroszint) kiindulva a mondaton át (mezoszint) a szócsoportokig (mikroszint) jut el. Végkövetkeztetésében a szintaxis szerepét a szöveg szemantikai interpretációjának megalapozásaként határozza meg, és ezzel átértékeli a mondatan hagyományosan központi szerepét a nyelvleírásban a szöveg számára játszott szerep javára. A német grammatikairás nagyasszonya, a meghatározóan fontos „mannheimi grammatika” egyik szerzője Gisela Zifonun provokatív kérdések sorát fogalmazza meg címében is kritikus hangot megütő előadásában („Text und Grammatik – Allianz oder Mesalliance?” – *Szöveg és nyelvtan – szövetség vagy rangon aluli házasság?*). Ahhoz az általános vélekedéshez fűz kérdéseket, hogy a szöveg és egy nyelv grammatikája összefügg, illetve hogy a szövegnek is van grammatikája. Van-e valóban egy mondaton túli (szöveg-)grammatika, vagy éppen fordítva: bizonyos mondatbeli elemek morfoszintaxisa részben a szöveg függvénye is? Van-e egyes szövegrészeknek grammatikai funkciója, ahogyan a mondat részeinek van – például alanyi vagy jelzői stb.? Mi következik a szöveg feltételezett primátusából a grammatika számára? Kérdései tipikusan a strukturális és funkcionális grammatika szemszögéből fogalmazódnak meg és azon belül bizonyos értelemben szükség-szerűen megválaszolatlanok is maradnak: a szöveg tehát más közelítést igényel.

A konferencia egyik meghatározó témaköre mindemellett éppen a **grammatika és a szöveg viszonya** volt **egyes részjelenségek vizsgálatá** révén. Ez a témakör egyúttal szépen kirajzolta a szegedi germanisztikai kutatások arculatát. Tarkaságukban megmutatkozik az a gazdagság is, amelyet a grammatika és a szöveg együttese a kutatásnak kínálhat. Bassola Péter és Túri Ágnes a névszók bővítményeinek lehetőségeiről értekezett a mindenkori szöveg struktúrájában (Bassola Péter [Szeged]: „Nominale Satelliten an der Leine. Nominalphrasen-, Satz- und Textbereich” – *A névszó bővítményei. Névszói csoport, mondat szint és szövegszint*. Túri Ágnes [Szeged]: „Substantivvalenz auf Textebene. Vorüberlegungen zu einer empirischen Untersuchung” – *Főnévi valencia szövegszinten. Bevezető gondolatok egy empirikus kutatáshoz*). Rauzs Orsolya (Szeged) a kettős, aggregatív (halmozó) tagadás eltűnését vizsgálta a modern németben, egy olyan szintaktikai közegben, ahol ez a folyamat a mellékmondatok egybeolvadásának részben pragmatikai és ezzel együtt szövegszintű okával függhet össze („Aggregative Negation nach negativ-implikativen Satzregentien in neuhochdeutschen Texten” – *Aggregatív tagadás negatív-implikatív régenek mellett újfelnémet szövegekben*). Kappel Péter (Szeged) határozói mellékmondatok integrációjával, vagyis az összekötő elemek (konjektorok) szerepének változásával foglalkozott, és gazdag korpuszon szemléltette, hogy a keletkezésükben (koncepcionálisan) szóbeli, illetve írásbeli szövegek ezt az integrációt miképpen támogatják („Satzintegration in neuhochdeutschen Texten” – *Mondatintegráció újfelnémet szövegekben*). Scheibl György (Szeged) másfelől éppen egy hagyományosan a szöveg, illetve a kontextus szintjén tárgyalható jelenségnek a szövegtől független tárgyalása mellett foglal állást, amikor a szabályos poliszémia bizonyos eseteinek elkülöníthetőségét nem a szövegértés folyamatában, hanem rendszerszintű szabályozottságukban látja („Lexikalische Determination versus kontextuelle Spezifikation” – *Lexikális meghatározottság versus kontextusfüggő specifikáció*). A szöveg és a grammatika metszéspontján kutakodó dolgozatok igazából a Zifonun által megkérdőjelezett „mondaton túli grammatika” vízióját élesztgetik. Bár szöveggalappal dolgoznak, és olyan jelenségekre utalnak, amelyek a morfoszintaxis kereteiben nem vagy csak részben ragadhatók meg (eszerint tehát szövegjelenségek), valójában még sem a szöveg mint kutatási tárgy, mint probléma foglalkoztatja őket, hanem a kontextus, bármit értsünk is ezen. Molnár Valéria (Lund) „Fragen im Kontext. Ein Vergleich zwischen dem Deutschen und dem Schwedischen” – *Kérdések kontextusban. Német–svéd összehasonlító elemzés* című, igen érdekes előadásában a kérdéses kontextusához hozzátartoznak azok a lehetséges preszuppozíciók és implikaturák, amelyek befolyásolhatják a kérdés megfogalmazását. Az így létrejövő megfogalmazás (a kérdés típusa, bizonyos formai elemek, például modális partikulák használata stb.) másfelől a diskurzus keretében fontos szemantikai és pragmatikai funkcióval rendelkezik: a fókuszálásnak, a jelentés célszerű egyértelműsítésének (Disambiguierung) és ezzel együtt a diskurzus egyfajta irányításának a funkciójával.

Az általános tudománytörténeti és tudományelméleti, valamint a specifikusan az egyes részjelenségekre összpontosító szövegggrammatikai előadások ellenpólusát képviselték azok a referátu-

mok, amelyek egyes **szövegek és szövegfajták sajátosságaira**, illetve felhasználásukra: célokra, indítékokra és hatásokra koncentráltak. Hans-Werner Eroms „Fraktale Texte. Texte als Bausteine” – *Fraktális szövegek. Szövegek mint építőelemek* című referátuma a matematikai fraktál fogalmát alkalmazza a szövegek és részeik ismétlődő önhasonlóságának mint szövegalkotó princípiumnak a megfogalmazásához. Ezzel érdekes ellenpólust vezet be a stilsztikában eltérésként ismert jelenséghez: az önhasonlóság (úgy is, mint a részek hasonlósága, felmenő, skaláris rendszerben, egymáshoz és az egészhez) együtt létezik a mindenkori eltéréssel, éppen ezért lehet szó hasonlóságról, nem pedig azonosságról. A fraktálok az intertextualitás szempontjából is meghatározó elemei egy-egy szövegnek. Eroms irodalmi példákat eleméz, de hivatkozik egyéb szövegekre, például reklámra, kritikára is. Rada Roberta (Budapest) a szövegek fraktális mivoltával szemben éppen arra a jelenségre figyel fel, amikor egy bevett szövegmintát másfajta mintákkal keveredik, vagy önmagában szokatlan formációt hordoz. Hétköznapi szövegekben, reklámokban mutatja ki a referenciális intertextualitás és a tipológiai intertextualitás lehetőségei révén az eltérések stilsztikai szerepét és a mintakeveredés ismétlődő technikáit („Die Sortenhaftigkeit von Texten im Spiegel der stilistisch motivierten Abweichungen vom Textmuster” – *Sorozatokat képező szövegek egyes szövegminták stilsztikailag motivált eltéréseinek tükrében*). Vargáné Drewnowska Ewa (Szeged) az argumentatív toposz fogalmát járja körül három nyelv (magyar, lengyel, német) sajtótermékeiből vett példákon. Az újabb német szakirodalomban ismételten kutató argumentatív toposz egyes fajtáit (például leíró összehasonlító toposz, kauzális leíró toposz, normatív definíciótoposz) egyes sajtóműfajok (olvasói levél, interjú, kommentár) szerint csoportosítja, és érdekes következtetéseket von le a magyar, a lengyel és a német sajtó argumentációs technikáit illetően („Argumentative Topoi in einem mehrsprachigen Pressediskurs” – *Argumentatív toposzok több nyelv sajtószövegeiben*). Iványi Zsuzsanna (Debrecen) „Der gesprochene Text als interaktive Konstitution der Wirklichkeit” – *Az elhangzó szöveg mint a valóság interaktív megteremtése* című referátuma egy rádióbeszélgetés elemzése révén azokat a formális, konverzációs és szerepfüggő stratégiákat tárgyalja, amelyek során a beszélőpartnernek a saját társadalmi besorolásukat („soziale Positionierung”) létrehozzák. Az előadás egyúttal kitágította a konferencia témáját a konverzációelemzés mint különálló diszciplína felé.

A szövegelemzés finom mechanizmusait mutatta be Heinz-Helmut Lüger (Koblenz–Landau) és Paul Reszke (Kassel) referátuma. Lüger „Persuasion und politische Kommunikation” – *Meggyőzés és politikai kommunikáció* címmel a radikális jobboldal egy-egy képviselőjének beszédét elemezte a rábeszélés és az érvelés eszközeinek a számbavételével. Kimutatta, hogy érvelés mikéntje, a diszkreditív szóhasználat és az előítéletekre építő provokáció alapvetően kettős címzetre irányul: nemcsak a parlamentben ülő és más (vagy éppen azonos) nézeteket képviselőkhöz szól, hanem finom eszközökkel a népességet, a távoli hallgatókat és olvasókat célozza meg. Reszke arra a folyamatra figyel fel, amelynek során egy elsődleges híradás (úgy is, mint szövegtípus: „Bericht”: *jelentés, beszámoló*) egyes szavainak jelentése a beszámoló tárgyának további felidézései során módosul, és ezzel együtt *elbeszélésé, krónikává* („Chronik”) változik. Míg a beszámoló elsődleges és közvetlen, addig az elbeszélés eltávolít a megtörtént ténytől és újabb értelmezést eredményez. Konkrét példaként Reszke annak a két tragikus iskolai lövöldözésnek a sajtóvisszhangját és ismételt felidézését vizsgálja, amely 2002-ben, illetve 2009-ben Németországban történt. A szövegtípus váltását a „Verlierer” és az „Amokläufer” (*vesztes és ámokfutó*) szavak használatával köti össze: az előbbi, az eredeti kifejezés családi tragédiát, ezzel együtt társadalmi problémát jelez, az utóbbi éppen ezt a lélektani és szociológiai konnotációt törli ki, és ezzel a beszámólót távolságtartással követhető krónikává változtatja („Von der Textlinguistik zum Einzelwort. Ein,umgekehrter’ Blick auf die Diskursanalyse am Beispiel der deutschen Berichterstattung zu Schulumokläufen” – *A szövegnyelvészettől a szóig. „Fordított” szemszögű diskurzuselemzés az iskolai ámokfutásokról szóló német beszámolók kapcsán*). (A „fordított szemszög” arra utal, hogy az elemzés szavak konnotatív tartalmából kiindulva jut el a diskurzus egészére vonatkozó következtetéshez, és nem magából a diskurzusból indul ki.)

A szöveg használatának további jelentős szempontját képviselték végül – de nem utolsó sorban – azok a referátumok, amelyek **didaktikai problémákra** összpontosítottak. Olaf Gätje (Kassel) a szövegalkotás/szövegírás azon módjára figyel fel, amelyet a számítógép másoló és beillesztő funkciója tesz lehetővé. Egy gimnázium tanulóinak power pointos referátumait elemelve fontos megfigyeléseket fogalmaz meg részben a szövegalkotásnak arról a módjáról, amelyben talál szö-

vegek összekomponálása történik, részben és következtetéseiben pedig a koherens szöveg mibenlétéről („Copy & Paste als sprachdidaktische Herausforderung” – *Copy & Paste mint didaktikai kihívás*). Feld-Knapp Iлона (Budapest) „Textkompetenzen beim Lehren und Lernen von modernen Fremdsprachen” – *Szövegkompetenciák a modern idegen nyelvek oktatásában és elsajátításában* címmel tartott sokszínű és informatív összefoglalást a kompetenciafogalomról és a szöveggel kapcsolatos kompetenciák kialakításának és optimális kihasználásának feltételeiről a német, mint idegen, illetve mint második nyelv elsajátítása során. Az idegennyelv-elsajátítás két, a közvetlen módszertani és didaktikai megközelítésen túlmutató problémájáról hallhattunk Dorothea Böhme (Szeged) és Kispál Tamás (Szeged) előadásában. Böhme a tankönyvek szövegével, Kispál az úgynevezett tanulószótárakkal kapcsolatban fogalmaz meg megszívlelendő tanulságokat, illetve kívánalmakat. Böhme göröcső alá veszi a nyelvkönyvek szövegeit abból a szempontból, hogy milyen társadalmi szereposztást közvetítenek a tanulók, főképpen a fiatalok számára, és felhívja a figyelmet a hagyományos és túlhaladott társadalmi szerepek makacs továbbélésére elsősorban a nők vonatkozásában („Texte im (ungarischen) DaF-Unterricht: Authentisch, literarisch, gendergerecht?” – *Szövegek a [magyarországi] német mint idegen nyelv oktatásban: autentikus, irodalmi, a nemi szerepekhez igazodó?*). Kispál referátuma a kollokációknak a szerepeltetésével foglalkozik egyes tanulószótárakban, és két jelentős lexikográfiai korpusz (DeReKo = Deutsche Referenzkorpus, illetve Wortschatzportal der Universität Leipzig) alapján azt vizsgálja, hogy a megadott kollokációk mennyiben szövegalapúak és mennyiben kielégítők („Textkorpusbasierte Kollokationsforschung und ihre Realisierung in der Lernerlexikographie” – *Szövegkorpusz-alapú kollokációkutatás és annak eredményei a tanulólexikográfiában*).

Felhasználás-központú, de nem didaktikai jellegű előadás volt Drahoty-Szabó Erzsébet példákban gazdag referátuma „Realien und Intertextualität” – *Reáliák és intertextualitás* címmel. A gondolatmenet középpontjában a referenciális intertextualitás állt. A kultúrákhoz kötődő nyelvi elemek interszubjektív konnotációi a reáliák esetében a fordítót nehéz helyzet elé állíthatják. Irodalmi művek fordításánál a reáliákat egy-egy kultúra szövegkorpuszának tekinthetjük, afféle mikroprätexsusoknak, amelyekre a fordítónak támaszkodnia kell/lehet. Az alkotó és a befogadó intertextuális háttere eltérő lehet, ennek ellensúlyozására a fordítónak mindenkor választania kell az elidegenítő, illetve adaptáló fordítás között, a mindenkori szövegkorpusz függvényében.

A konferencia szépen szemléltette az elsősorban a német nyelvterületen uralkodó strukturális és funkcionális szövegten egyes irányzatait és problémáit. A felvetett témák és kérdések továbbgondolásra ösztönözhetnek.

Kocsány Piroska
ny. egyetemi docens

Helyreigazítás

A Nyr. 2013/3. számában a Nyelvőr hírei rovat *Ezüstjubiläum Implom Józsefvárosában* című közleményének a végéről kimaradt a szerző neve. Helyesen így kellett volna szerepelnie:

Nagy L. János
egyetemi tanár
SZTE JGYPK

Ugyancsak kimaradt a szerzői név a tartalomjegyzékből is a cím előtt.
Elnézést kérünk a szerzőtől.